



לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת שלח, תשע"ה
מספר 1123בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"ויקרא משה להושע בן נון יהושע" (במ' יג: טז)

רפי ועקנין

לפני ששלח משה את יהושע לתור את הארץ, שינה את שמו של הושע בן נון וקרא אותו יהושע. תופעת הסבת שמו של אדם לקראת צאתו למלא ייעוד¹ נזכרת במקרא אצל שלושה אישים שקדמו ליהושע: אברם, שהוסב שמו לאברהם; שרי, שהוסב שמה לשרה; ויעקב, שהוסב שמו לישראל. הבה נבחן תופעה זו בארבעת מופעיה על פי סדרם.

א. באברם נאמר: "ולא יקרא עוד את שמך אברם, ויהיה שמך אברהם פי אב המון גוים נתתיך" (בר' יז: ה). תחילה, כשהיה אב לאומה אחת, אבי ארם, היה שמו אברם, ועתה, משנעשה אב המון גויים, הוסב שמו לאברהם, מאב לאומה אחת (פרטיקולריזם) נעשה אב להמון עמים (אוניברסליזם). יש לציין שסמוך לשינוי שמו לאברהם, נצטווה על המילה. בזה שב ומתחבר האוניברסליזם (=אברהם) לפרטיקולריזם (המילה).

רש"י בפירושו לפסוק זה מוסיף עוד ממד לשינוי שהתחולל באברהם בעקבות שינוי שמו. וזה לשונו: "כי אב המון גויים נתתיך - לשון נוטריקון של שמו (=אברהם). ור"ש שהיתה בו בתחלה, שלא היה אב אלא לארם, שהוא מקומו, ועכשיו אב לכל העולם, לא זזה ממקומה". כלומר, על פי הנוטריקון (=כתיבה בקיצור), מה שהיה עד עתה אברם, אב לארם, הוא מעתה לכאורה אבהם, אב המון גויים. לפיכך האות רי"ש שבשם "אברהם" מיותרת?!

ר' אברהם בקראט, בעל "ספר זיכרון"², מיישב את התמיהה הזאת בדבר הרי"ש היתרה לכאורה: "אף על פי שאינה צריכה, כיוון שכבר נחקקה בו, לא זזה ממקומה".

אפשר שהאות רי"ש מסמלת את הגרעין הקבוע של הזהות שאינו זו ממקומו, יהיו השינויים שחלים בה אשר יהיו. גרעין קבוע של הזהות נשמר תמיד, ועל בסיס קביעותו ויציבותו של גרעין זה מתאפשרים תהליכי שינוי, התפתחות והתחדשות.³

ב. "ויאמר אלהים אל אברהם שרי אשתך לא תקרא את שמך שרי, פי שרה שמך. וברכת אתה וגם נתתי ממנה לך בן, וברכתיה והיתה לגוים מלכי עמים ממנה יהיו" (בר' יז: טז-טז). ונאמר במדרש: "אמר ר' מנא: לשעבר היתה שרי⁴ לעמה, עכשיו תהא שרה לכל באי העולם" (בראשית רבה (תיאודור-אלבק), פרשה מז). נראה שר' מנא

* פרופ' רפי ועקנין מלמד במכללת "הרצוג" בירושלים.

¹ במקרא מתועדים כ-15 מקרים של שינוי שמו של אדם. ראו בצלאל פורטן, "שם, שמות עצם פרטיים בישראל", אנציקלופדיה מקראית ח, טורים 29-51. כאן נדון רק במקרים שבהם שמו מגדיר את ייעודו של בעל השם. אמנם שינוי שמו של יוסף נעשה בשעה שהקנה לו פרעה מעמד חדש וסמכויות שלטון חדשות, אבל השם החדש שניתן לו, "צפנת פענח" (בר' מא: מה), אינו מגדיר את ייעודו, אלא מציין את עברו, שפיענח את עברו, שפיענח את צפונות חלומות פרעה, ולכן אינו ממין העניין הנידון כאן.

² מהדורת הרב משה פיליפ, פתח-תקווה תשמ"ה.

³ קשה לי לקבל את הטענה ששינוי שמו של אברהם על ידי הקב"ה בא להפגין את סמכותו ובעלותו עליו. ראו טליה סוצקובר, "הענקת שם בספר בראשית ועיצוב יחסי ההיררכיה", בית מקרא נו, א (תשע"ב), עמ' 33-51.

⁴ יצחק ווארטסקי הראה שמשמעות השם "שרי" היא 'מנהיג, שליט'. ראו לשון המדרשים, ירושלים 1970, עמ' 97-110.

דורש את הה"א בשם שרה כה"א של אברהם, "המון גויים". גם כאן הפרטיקולריזם ("שרי לעמה"), נעשה אוניברסליזם ("שרה לכל באי העולם").⁵

שינוי שמם של אברהם ושרה הוא חלק מתהליך היפרדות מעברם ("לך לך"), תהליך הכרחי לקראת הגשמת ייעודם, כפי שטען יוסף פליישמן,⁶ אלא שההיפרדות הזאת אינה מוחלטת: שניהם נושאים בתוכם דבר מה מעברם, כמסומל בשמותיהם.

ג. על הסבת שמו של יעקב לישראל מסופר במקרא פעמיים. בראשונה על ידי מלאך האל-הים: "וַיֹּאמֶר לֹא יַעֲקֹב יֵאָמֵר עוֹד שְׁמֶךָ פִּי אִם יִשְׂרָאֵל, כִּי שָׂרִיתָ עִם אֱלֹהִים וְעַם אֲנָשִׁים וְתוֹכַל. (בר' לב:כח); ואחר כך על ידי הקב"ה: "וַיֹּאמֶר לוֹ אֱלֹהִים שְׁמֶךָ יַעֲקֹב, לֹא יִקְרָא שְׁמֶךָ עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם יִשְׂרָאֵל יְהִי שְׁמֶךָ וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל" (בר' לה:י). על הפעם הזאת, אומר המדרש (בראשית רבה (תיאודור-אלבק) עח, ג):

לא שיעקר שם יעקב, אלא "כי אם ישראל יהיה שמך", ישראל יהיה עיקר, ויעקב טפלה. ר' זכריה בשם ר' אחא: מכל מקום, יעקב שמך, אלא "כי אם ישראל יהיה שמך" - יעקב עיקר, וישראל מוסיף עליו. בין לדעה ראשונה בין לדעה שנייה, תהליך שינוי השם מכיל את היסוד שהבאנו לעיל: גרעין קבוע של זהות אינו זו ממקומו, ועליו מתרחש השינוי. וגם כאן, מה שהיה שמו של איש פרטי (יעקב) נעשה שמה של אומה שלמה (ישראל). ואף כאן הפרטיקולריזם הופך לאוניברסליזם: "ונקראו כל ישראל בשמו" (תנחומא (בוכר), קדושים (ב)).

שינוי שמו של יעקב, להבדיל מן האחרים, הוא תולדה של מאבק שקדם לו: "וַיִּנְתֵּר יַעֲקֹב לְבָדוֹ, וַיֵּאָבֵק אִישׁ עִמּוֹ עַד עֲלוֹת הַשָּׁחַר" (בר' לב:כה). על פשרו של מאבק זה ועל הקשר שלו לשינוי שמו של יעקב, ניתן ללמוד מן המדרש הבא (מדרש אגדה (בוכר), לב):

אמר לו יעקב: כיון שאתה שרו של עשו, לא אניחך עד שתמחול לי מן הברכה שברכני אבא. אמר לו: ומי מתרעם עליך? אמר לו: שאמר לי עשו: "הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים". "ויברך אותו שם". וזאת הברכה שברכו, שמחל לו על הברכות.

זכר הקונפליקט שנתגלע בין שניהם בגין אותה ברכה, "אֶת בְּרִיתִי לָקַח" (בר' כז:לו), מהדהד בדברים אלו. נראה שהמאבק ביניהם ושינוי השם שבא בעקבותיו, באו לפתור קונפליקט זה, כדי שיתאפשר מפגש ופיוס בין האחים. זכרו של קונפליקט זה נשמע גם בניסיונו הראשון של יעקב לפייס את אחיו. לפני שפגש את עשיו, יעקב שלח אליו משלחות פיוס רבות ובידן מנחה שהכתוב מרבה להזכירה: "מִנְחָה הִוא שְׁלוּחָה לְאֲדָנָי" (בר' לב:יט); "אֶכְפְּרָה פְּנֵי בְּמִנְחָה" (בר' לב:כ); "וַתַּעֲבֹר הַמִּנְחָה עַל פְּנֵי" (בר' לב:כא); "וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב [...] וְלִקְחַת מִנְחָתִי מִיָּדִי" (בר' לג:י). ארבע פעמים הכתוב קורא לה "מִנְחָה", ואחר כך משנה את טעמו וקורא אותה "ברכה": "קַח נָא אֶת בְּרִיתִי אֲשֶׁר הִבֵּאתָ לָךְ" (בר' לב:יא)! נראה שעניין הברכה היא העיקר על לבו של יעקב ומילא את נפשו חרדה גדולה לקראת מפגשו עם עשיו. "וַיִּנְתֵּר יַעֲקֹב לְבָדוֹ וַיֵּאָבֵק אִישׁ עִמּוֹ" (בר' לב:כד). "ויעקב נותר לבדו, וכולו תלוי במה שטמון באישיותו".⁷ כלומר, בלילה שלפני מפגשו עם עשיו, יעקב מתייחד עם עצמו, ומתוך הקשבה פנימית ומאבק פנימי עם עצמו, הוא זוכה לעמוד על שיעור כוחו ויכולתו ועל טיבן של מהותו ועצמיותו. מפגשו ומאבקו של יעקב עם עצמו קודם למפגשו ומאבקו עם עשיו ומכין אותו לקראתו.

ד. משה הסב את שמו של הושע בן נון ליהושע: "וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְהוֹשֵׁעַ בֶּן נוֹן יְהוֹשֻׁעַ" (במ' יג:טז). ופירש רש"י על אתר: "נתפלל עליו: יה יושיעך מעצת מרגלים". שינוי זה נועד להבדילו מחבורת המרגלים ולהעמידו כאישיות עצמאית. כאן, בניגוד למקרים הקודמים, האוניברסליזם נעשה פרטיקולריזם.

מדרש חכמים קושר את השינוי בשמו של יהושע לשינוי בשמה של שרה, שראינו לעיל. וזה לשונו (ירושלמי, סנהדרין פ"ב ה"ו; כ ע"ג):

יו"ד שנטל הקב"ה מאמנו שרה [...]. עלה יו"ד ונשתטח לפני הקב"ה ואמ': רבון העולמים, עקרתני מן הצדקת הזאת? ! אמ' לו הקב"ה: צא לך, לשעבר היית נתון בשם נקיבה ובסוף תיבה [=שרי]. חייך שאני נותןך בשם זכר ובראש תיבה. הדא הוא דכתיב: "ויקרא משה להושע בן נון יהושע".

מה משותף לשתי הדמויות שהמדרש קושרן זו לזו? נראה שהתקיפות והעמידה על הדעה העצמית כנגד דעתם של אחרים: שרה בעמידתה נגד דעתו של אברהם, בחילוקי הדעות שהיו ביניהם בעניין גירוש הגר וישמעאל (בר' כא:י-יב), ויהושע בעמידתו נגד המרגלים (במ' יד:ו).

כללו של דבר. בכל אחד מן האישים הללו, שינוי השם אינו רומז רק לפרט ביוגרפי מחייו, אלא גם, ובעיקר, מצביע על המהות הגרעינית הטבועה בו, והוא נקרא לממשה בחייו, בבחינת "שינוי השם גורם" (ירושלמי, שבת פ"ו ה"ט; סו ע"ד).

⁵ יש לציין שגם בשמה של "שרה" יש גרעין קבוע שאינו זו ממקומו, שהרי יו"ד וה"א הן אותיות מתחלפות, והה"א שבשם "שרה" משמר בקרבו את היו"ד שבשם "שרי".

⁶ יוסף פליישמן, "למשמעותם של שינוי השם ומצות המילה (עיון בבראשית יז)", בית מקרא מו, ד (תמוז-אלול תשס"א), עמ' 321-310.

⁷ פירוש רש"י הירש על אתר.

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
הדף מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן
בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>
כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: הרב ד"ר חיים טלבי
עורך לשוני: ד"ר יחיאל קארה